

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ ЯК СПОСІБ ОКРЕСЛЕННЯ ПЛИННИХ КОНТУРІВ ОСОБИСТОСТІ

Титаренко Тетяна Михайлівна

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ

Повсякденні практики як спосіб окреслення плинних контурів особистості.

Анотація. Особистість розглянуто як перманентне самоконституювання, становлення, процес-подію, що розгортається на поверхні життя, у багатомірному децентрованому комунікативному просторі. Проаналізовано стабілізаційну роль фонових, рутинних практик як повторюваних спільних способів поведінки, що привносять в особистісну динаміку певну константність. Переживання значущих, екстраординарних подій інтерпретовано як відчутні флуктуації у спокійному повсякденному існуванні, що якісно змінюють особистісні контури. Показано, як практики акумулюють та артикують усталений, перевірений досвід особистості, фіксуючись у наративах. Розглянуто вміння особистості нарративізувати нові враження, включати їх у вже знайомі повсякденні сюжети, що сприяє осмисленню випадковостей та освоєнню нових практик.

Ключові слова: особистість, процес-подія, самоконституювання, практики, повсякденність, екстраординарні події, наратив.

Повседневные практики как способ определения текучих контуров личности.

Аннотация. Личность рассмотрена как перманентное самоконституирование, становление, процесс-событие, разворачивающееся на поверхности жизни, в многомерном децентрированном коммуникативном пространстве. Проанализирована стабилизирующая роль фоновых, рутинных практик как повторяющихся совместных способов поведения, привносящих в личностную динамику определенную константность. Переживание значимых, экстраординарных событий интерпретировано как ощутимые флуктуации в спокойном повседневном существовании, качественно изменяющие личностные контуры. Показано, как практики аккумулируют и артикулируют устойчивый, проверенный опыт личности, фиксируясь в нарративах. Рассмотрено умение личности нарративизировать новые впечатления, включать их в уже знакомые, повседневные сюжеты, что способствует осмыслению случайностей и освоению новых практик.

Ключевые слова: личность, процесс-событие, самоконструирование, практики, повседневность, экстраординарные события, нарратив.

Everyday practices as a way to determine fluid personality contours.

Abstract. A personality is considered as a permanent self-creation, formation, process-event, which carried out on the surface of life, in a multidimensional decentralized communicative space. The stabilizing role of background, routine practices as repetitive collaborative ways of behavior was analyzed. These practices bring certain constancy in the personality dynamics. It is shown how the practices accumulate and articulate a stable, proven personal experience, being fixed in narratives. The personal ability to narrate new impressions, include them in already familiar, everyday plots which contributes to the comprehension of accidents and the development of new practices was considered.

Keywords. Personality, process-event, self-creation, practices, daily routine, extraordinary events, narrative.

Постановка проблеми. Світ, у якому ми живемо, так інтенсивно і безперервно трансформується, що класичні уявлення про особистість, її природу і чинники розвитку потребують перегляду. Навряд чи адекватною видається сьогодні стабільна, цілісна, жорстко детермінована власним походженням особистість у вкрай динамічному, плинному, непевному соціумі, адже її здатність адаптуватися до нескінченних політико-економічних, соціокультурних, екологічних змін буде надмірно малою.

Прагматичний поворот у суспільних науках, про який останнім часом так багато говорять, є передусім посиленням уваги до практик повсякденного життя (П.Бурдьє, Е.Гідденс, Г.Гарфінкель, Б.Латур, А.Реквиц, Ч.Тейлор, Т.Шацки). Психологічна наука потрохи починає усвідомлювати потребу в аналізі зовні непомітних, буденних контекстів, з яких насправді й складається повсякдення особистості. І тому спроба визначити роль соціально-психологічних практик в особистісному самоконституюванні є актуальним науковим завданням.

У межах постнекласичної методології індивідуалістична парадигма досліджень поступово змінюється на парадигму поля, простору, ландшафту. Людина перестає бути головним і єдиним джерелом дискурсу; вона, за М.Фуко, лише групує змінні дискурсивні мережі реальності (див. 6, с.8). Ракурс досліджень переміщується з геологічних розвідок глибинної сутності, внутрішнього єства особистості на процес її вибудови, інтерпретації, конструювання, що розгортається не в примарних особистісних глибинах, а в комунікативному просторі на поверхні життя.

І тут повсякденні практики з непомітного, неререфлексованого фону стають фігурою, яка привертає увагу психолога-дослідника. На відміну від постнекласичної особистості, при описах якої підкреслюється насамперед її плинність, процесуальність, рухливість, нестійкість, практики, без яких жодна особистість не існує, характеризують як досить усталені, повторювані, передбачувані, стабільні. Отже, метою статті аналіз цієї суперечності, що передбачає привернення уваги психологів до дослідження ролі практик в особистісному самоконституюванні.

Що практики роблять? Гальмують особистісний рух? Нівелюють індивідуальні відмінності? Привносять «тупість сприймання та обмеженість

світогляду, тобто те, що у співжитті називається здоровим глуздом»? (5, с. 189). Спробуємо розібратися.

Особистість є соціальною істотою, і тому зацікавлює визначення соціального, яке наводить один з теоретиків прагматичного повороту Андреас Реквиц (2002). Соціальне, на його думку, існує не в головах людей, не в дискурсі і не в інтерсуб'єктивній взаємодії. Соціальне існує в рутинизованих способах поведінки, тобто в практиках як непомітних з першого погляду, нерефлексованих символічних структурах. Практики передбачають інтуїтивне розуміння того, що можна осмислено говорити і робити, враховуючи певні правила, принципи, інструкції (див. 4, с.32-33). Отже, особистість як соціальне створіння живе і розвивається практикуючи, проявляючись насамперед у рутинизованих формах поведінки.

У практиках акумулюються знання, вміння, правила поведінки, колективні норми, які засвоюються особистістю щоденно і непомітно. Як одягатися, їсти, поводитися з незнайомцями, проявляти повагу до старших, розповідати про власні потреби, проявляти зацікавленість – всі ці тривіальні для дорослих речі непомітно засвоюються у дитячому віці і надалі залишаються фоновими. Але саме вони є тканиною тієї реальності, в якій кожен з нас колись формувався, яку підтримує і в якій продовжує існувати.

Практики не є спеціально прихованими, але для того, щоб їх побачити, потрібні спеціальні техніки відсторонення, опису та інтерпретації (4, с.24-25). Ці знайомі незнайомці, видимі невидимки стають зрозумілими, лише опиняючись у фокусі уваги і тут же втрачаючи таку атрибутивну характеристику як периферійність, фоновість. Згадаймо, як наші непомітні практики ставали об'єктом осмислення, коли ми опинялися десь в екзотичній країні, де звична поведінка більшості виявлялася інакшою.

Практики у розумінні П.Бурдьє не потребують пояснень і можуть здаватися зовнішньому спостерігачеві алогічними чи безсенсовими. Практикуючи, людина, яка інколи не в змозі пояснити, як і чому вона діє, вміло вправляється з відповідними навичками, майстерно передає свої вміння іншим, інтерпретує досвід, що набуває. Практики зазвичай безпосередньо зрозумілі і передбачувані; вони сприймаються як само собою зрозуміле.

Практики є продуктом зіткнення певного габітусу як системи диспозицій, нахилів, вихідних установок і конкретної життєвої ситуації. У габітусі фіксується наша особиста історія, що забувається як історія і стає другою натурою, адже в нас дійсно завжди набагато більше минулого, ніж теперішнього. Певна незалежність практик від зовнішніх детермінант теперішнього забезпечується саме автономією минулого, що функціонує як акумульований особистісний капітал (3).

Практики можуть перетворюватися на імператив, правило, манеру поведінки, як вважає М.Фуко. Індивідуальна практика може трансформуватися на практику суспільну, що відбувається за умови її використання як особливої форми спілкування між людьми, форми контролю поведінки, розвитку відповідного ставлення до себе.

Практика турботи про себе, яку Фуко називає практикою себе, інтегрується в загальний контекст мистецтва жити протягом усього життя, особливо в зрілі роки. Вона готує людину до старості, бо щоб стати суб'єктом треба постаріти і мати Іншого, із яким складаються певні стосунки [8, с.145-146].

Різні практики зазвичай відповідають різним соціальним полям - дозвіллю і споживанню, праці, політиці, релігії, здоров'ю, освіті тощо. Усі вони тісно пов'язані між собою і безперервно повторюються у повсякденних проявах людини. Якщо вона, наприклад, лікує себе за допомогою інтернет-консультацій, то і в освітніх практиках, і в пошуках певних товарів буде використовувати той самий інтернет-ресурс. На думку Л.Бевзенко, стиль життя особистості можна трактувати як квінтесенцію найтиповіших практик (1, с. 21).

Практики представників певних соціальних груп, як правило, тісно пов'язані і передбачувані. Так, за словами Бурд'є, у Франції люди, які п'ють шампанське, з більшою ймовірністю будуть купувати старовинні меблі, грати в гольф, займатися верховою їздою, ходити до театрів, ніж ті, хто п'є виски або червоне вино (див. 1, с.24).

Відповідаючи на запитання, як проявлятися у соціальній дійсності, як існувати, в якому просторі рухатися, завдяки чому змінювати своє життя, практики визначають способи існування, руху, самопобудови. В дієсловах, які зазвичай позначають практики, фіксується та чи та манера особистісного буття. Через практики перед особистістю розкриваються можливості відбутися у певній соціальній якості – в якості матері, друга, науковця, політика чи поета. Про щоденні практики свідчать про наші улюблені звички, яких так важко позбутися.

Життєконструювання особистості відбувається в процесі соціально-психологічного праксису. Повсякденне життя є плетивом соціально-психологічних практик, які не залежать виключно від волі особистості або тільки від ситуації, що склалася. У практиках відбувається непомітний, буденний синтез того, що розігрується в суспільстві, і того, що вирує всередині особистості. На різних етапах життєвого шляху провідними стають відповідні практики, що акумулюють набутий особистістю досвід.

Серед практик, які, на нашу думку, сприяють самоконституюванню особистості, слід назвати практики оповідні, нарративні. «Людина є твариною, що розповідає історії; бути людиною означає мати історію і розповісти її» – чітко формулює сучасний гештальт-терапевт Г Уїлер (7, с.368). В нас немає іншого способу осмислення себе і свого життя крім нарративу. „З психологічного погляду такої речі, як „життя саме по собі”, не існує, – пише Дж.Брунер. – У крайньому разі – це результат вибіркової роботи пам'яті; у залишку ж оповідання про своє життя є мистецтвом інтерпретації” (2, с.11).

Чому йдеться про нарратив, а не якійсь інший текст? Річ у тому, що в нарративі відбувається дуже індивідуалізоване і водночас у певному розумінні канонічне самоосмислення, адже особистість вибирає власний сюжет серед заданих культурою. На відміну від репрезентації себе, що

здійснюється тут і тепер за допомогою усного або письмового тексту, наратив вимагає розширеного простору-часу. До нього завжди так чи інакше включається не лише авторське теперішнє, а його минуле, теперішнє і майбутнє у їхніх взаємозв'язках плюс теперішнє, минуле і майбутнє слухача, інтерпретатора, критика, апологета. До того ж наратив вирізняється розгорнутою модальністю, коли йдеться не лише про дійсне, а й про уявне, віртуальне, бажане, можливе.

Від чого залежить смислове наповнення автонаративу? Можна сказати, що від використання певних сюжетів, і це буде правдою, оскільки сюжет про Попелюшку чи сюжет про Герду, яка шукає свого Кая, зовсім по-різному інтерпретують набутий досвід. Екстернальна, внутрішньо млява, схильна до залежності Попелюшка, яка без втручання зовнішніх сил навряд чи колись змінила б стражденний дискурс свого життя, аж ніяк не схожа на інтернальну, мужню, цілеспрямовану, готову на будь-які випробування маленьку Герду, якої не може зупинити навіть «фамфатальна» (*femme fatale* – рокова жінка) постать Снігової Королеви. І від того, який з цих або подібних класичних сюжетів несвідомо обирається для розповіді про себе, не можуть не залежати зміст розповіді, її динаміка і, відповідно, повсякденні практики турботи про себе, практики життєконструювання.

Але далеко не тільки сюжетна канва визначає особистісно значущі смисли автонаративу. Розповідь про себе ніколи не створюється заради неї самої, не виникає в аутичній атмосфері замкненості і відгородженості від оточення. Людина оповідає для того, хто готовий її почути, прийняти і зрозуміти, для того, із ким вона може встановити більш-менш рівноправний діалог. Її адресна історія завжди має початок, кульмінацію, найбільш драматичний момент і своє завершення, фінал, у якому герой оповідання, переживши всі випробування, долає завади і перемагає, досягає бажаного.

Одиничні події сімейного, професійного, інтимного життя, що переживаються на різних вікових етапах, комунікуючи між собою і з зовнішніми умовами, конституюють певні ланцюжки, тематичні серії, із яких і складаються відповідні особистісні конфігурації.

Особистість та її історія конституюються у світі становлення, виникнення, розсіяння, тобто у світі принципово динамічному, залишаючись якоюсь мірою й у в світі стабільності завдяки практикам, у тому числі і наративним. Текст наративу залежить як від історії всіх попередніх контекстів, у яких конструювалася особистість, так і від наявних інтрепретативних традицій.

Щоправда, проблемні ситуації, екстраординарні події породжують нові повороти наративних сюжетів. До того ж жодна по-справжньому значуща подія ніколи не завершується повністю. Відповідно до набутого досвіду, чергових випробувань, нових стосунків колишні події несподівано повертаються, переінтерпретовуючись у якихось несподіваних контекстах, набуваючи нових значень. Коли саме давня болісна колізія, ризикована

юнацька пригода чи помилкове рішення вигулькнуть знову, передбачити неможливо. Тут править Його величність випадок.

Висновки.

Особистість є перманентним самоконституюванням, становленням, процесом-подією, що розгортається на поверхні життя, у багатомірному комунікативному просторі.

Повсякденні фонові, рутинні практики як повторювані спільні способи поведінки підтримують відносну стабільність особистості, окреслюючи її контури. Абстрагуючись від динаміки, особистість можна визначити як сукупність практик, організованих у просторі і часі її життєвого світу. Водночас кожна значуща, екстраординарна подія та її інтерпретація стають відчутною флуктуацією у спокійному повсякденному існуванні, відразу змінюючи особистісні контури.

Практики акумулюють та артикують усталений, перевірений досвід особистості, фіксуючись у наративах. Вміння особистості наративізувати нові враження, включати їх у вже знайомі сюжети, сприяє осмисленню випадковостей та зміні контурів самоконфігурування.

Перспективою дослідження є визначення специфіки самоконституювання на певній історичній дистанції, яку долає особистість протягом життя.

Література.

1. Бевзенко Л. Стили жизни переходного общества – К.: Институт социологии НАН Украины, 2008.-144 с.
2. Брунер Дж. Жизнь как нарратив // Постнеклассическая психология. – 2005. – №1. – С.9-30.
3. Бурдые П. Структура, габитус, практики // Журнал социологии и социальной антропологии. — Том I, 1998. — № 2. – Электронный ресурс: <http://lib.rin.ru/doc/i/79629p7.html>
4. Волков В.В., Хархордин О.В. Теория практик. –.: Изд. Европейского университета в Санкт-Петербурге. – СПб. – 2008. – 298 с.
5. Гумилев Н.С. Из «Писем о русской поэзии» // Саша Черный. Эти вирши, смешные и странные. – Л. – Лира, 1990. – С.189-191.
6. Моховиков А.Н. Гештальт под сенью постструктурализма и деконструкции // Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна. За пределами индивидуализма. – М. – Смысл, 2011. – С.3-21.
7. Уилер Г. Гештальттерапия постмодерна. За пределами индивидуализма. – М. – Смысл, 2011. – 463 с.
8. Фуко М. Герменевтика субъекта: Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году.- СПб. – Наука, 2007. – 677 с.

